

„TURYZM” 1995, t. 5, z. 2

Marin Bačwarow

SPECYFIKA, PROBLEMY WYKORZYSTANIA PRZEZ TURYSTYKĘ
I OCHRONA DZIEDZICTWA HISTORYCZNO-KULTUROWEGO
W BULGARII

LA SPÉCIFICITÉ, LES PROBLÈMES D'EXPLOITATION PAR
LE TOURISME ET LA PROTECTION DE L'HÉRITAGE HISTORICO-
-CULTUREL EN BULGARIE

THE SPECIFIC CHARACTER AND PROBLEMS OF THE TOURIST
EXPLOITATION AND PROTECTION OF THE HISTORICAL-CULTURAL
HERITAGE IN BULGARIA

Badanie i ocena turystycznych obiektów historycznych jest interdyscyplinarnym zadaniem naukowym, w którym geografia pełni poważną rolę, analizując uporządkowanie terytorialne, typologię oraz optymalną organizację przestrzenną miejscowości o walorach historyczno-kulturowych.

Przed wszystkim należy ocenić położenie geograficzne obiektów historycznych w stosunku do centrów popytu i innych obiektów o podobnych walorach, a także położenie na tle ważniejszych obiektów przyrodniczych i społeczno-ekonomicznych na danym terytorium. Ocena ta powinna uwzględniać parametry odległości, czasu, jakości, sposobu i kosztów przejazdu jako czynników mierzalnych pozwalających na sprowadzenie badanych obiektów do wspólnego mianownika. Charakter poszczególnych walorów jest czynnikiem decydującym o ich niepowtarzalności i różności.

Charakterystyczne cechy antropogenicznych walorów turystycznych, które powinno się brać pod uwagę przy organizacji przestrzeni, to:

– siła przyciągania (atrakcyjność), odzwierciedlająca stosunki między podmiotem (turystą) a obiektem za pośrednictwem reklamy i managementu potoków turystycznych;

- brak wyraźnej sezonowości oddziaływania obiektów antropogenicznych;
- koncentracja punktowo-węzłowa w osiedlach i, przede wszystkim, w śródmieściach aglomeracji miejskich posiadających funkcje turystyczno-reprezentacyjne;
- ochrona poprzez restaurację, konserwację i organizację przestrzeni, pozwalająca na wyodrębnienie obiektu i strefy buforowej;
- krótki czas pobytu turysty w obiekcie, co pozwala na odwiedzanie dużej ilości obiektów nawet w ramach krótkich podróży turystycznych;
- duży potencjał oddziaływania dydaktycznego i edukacyjnego;
- przyciąganie odwiedzających o szerokim wachlarzu zainteresowań, co zazwyczaj wiąże się z ich większą zdolnością nabywczą na usługi turystyczne;
- wielka trudność merytoryczna oceny tego typu walorów turystycznych, tym bardziej, że ich percepcja ulega zmianom w zależności od preferencji indywidualnych lub grupowych.

Ostatnie 35–40 lat charakteryzuje się w Bułgarii rozwojem turystyki masowej. Na europejskim rynku turystycznym kraj ten zdobył uznanie jako region turystyki letniej nad brzegiem Morza Czarnego. Ok. 60% całej bazy turystycznej zostało skoncentrowane w wąskim pasie nadmorskim. Typowymi cechami takiego rozwoju są: wielka sezonowość (80% noclegów turystycznych w kraju przypada na okres od lipca do września) oraz wykształcenie kilku dużych skupisk hotelowo-restauracyjnych wzdłuż największych plaż i zatok (tzw. kompleksy turystyczne).

Pod względem rozwoju funkcji turystycznej istnieje bardzo wyraźna dysproporcja między wybrzeżem a resztą kraju. Turystyka nadmorska jest jeżeli nie funkcją monokulturową, to przynajmniej wyraźnie dominującą nad innymi formami turystyki w całym kraju.

Taki stan rzeczy nie odpowiada ani poważnemu potencjałowi rekreacyjno-turystycznemu Bułgarii, który jest szczególnie duży w zachodniej części kraju, ani trendom na arenie międzynarodowej, w wyniku których tradycyjna turystyka nadmorska w krajach europejskich stopniowo ustępuje na rzecz rekreacji i funkcji poznawczej związanej z obiektami kultury, sportem, środowiskiem wiejskim i górskim.

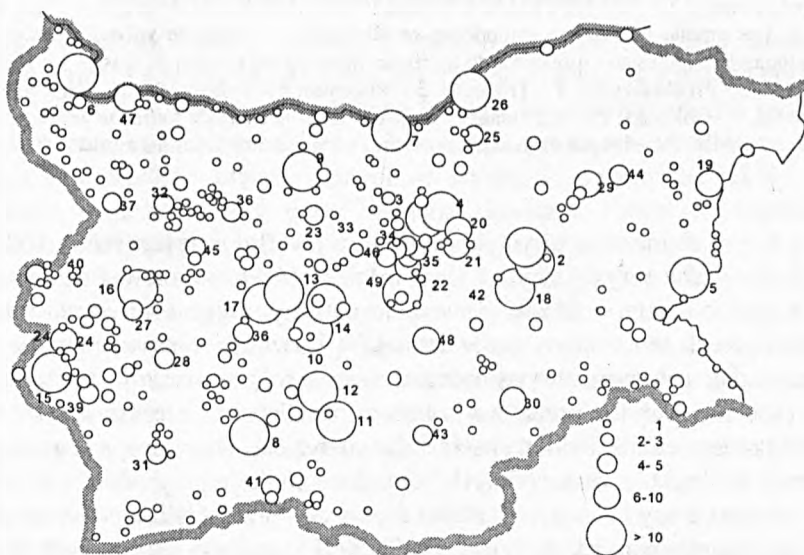
Wśród wartościowych, ale mało wykorzystanych, walorów turystycznych Bułgarii jest bogate dziedzictwo historyczno-kulturowe. Stanowi ono główny komponent tzw. walorów antropogenicznych każdego kraju. Trzeba jednak zaznaczyć, że zazwyczaj tylko niewielka część dziedzictwa historyczno-kulturowego, będąca elementem podaży turystycznej, wchodzi w zakres walorów turystycznych. Dużo większa ich część z różnych przyczyn nie jest, i nie może być, celem podróży turystycznych. Należy jeszcze dodać, że zainteresowanie walorami historyczno-kulturowymi jest dynamiczne – nieustannie odkrywane są nowe obiekty, a zapominane inne. Walory turystyczne, zarówno przyrodnicze, jak i antropogeniczne, należą do zasobów tzw. wspólnej puli, tzn. używanych przez

różne sektory życia społeczno-gospodarczego, co komplikuje ich ocenę i prawidłowe ustalenie pojemności oraz stwarza niebezpieczeństwo negatywnych oddziaływań na jakość zasobów. Przykładem mogą tu być wody mineralne, które są wykorzystywane nie tylko w sanatoriach i domach wczasowych. Podobnie klasztor, który ma przede wszystkim funkcję religijną, a dopiero po tym jest obiektem turystyki poznawczo-dydaktycznej. Obecnie, naszym zdaniem, nastąpiło zapotrzebowanie na nowe rozumienie walorów rekreacyjno-turystycznych, nie tylko, jak dotychczas, na podstawie dekompozycji genetycznej, ale i oceny użytkarnej, stawiając w centrum ich odbioru percepcję użytkownika (D e f e r t 1981).

Obiekty dziedzictwa historycznego w Bułgarii można podzielić na cztery grupy:

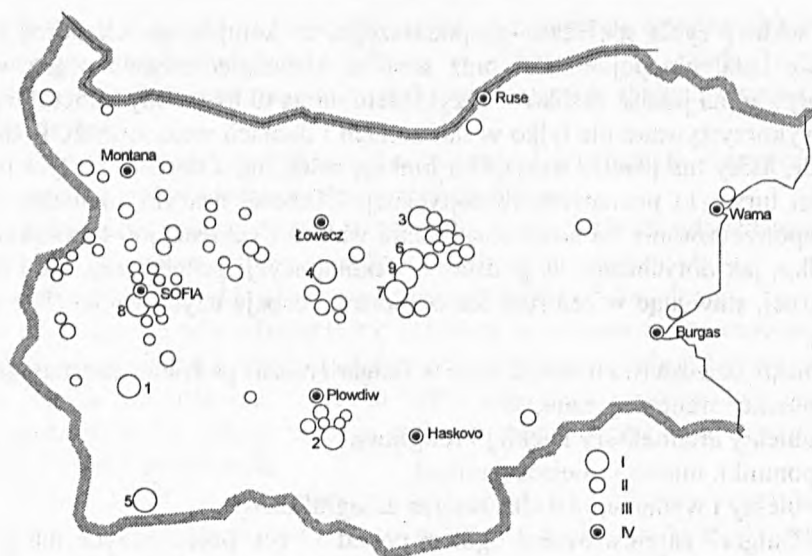
- obiekty archeologiczne;
- obiekty architektury laickiej i religijnej;
- pomniki, muzea i miejsca pamięci;
- obiekty i wydarzenia o charakterze etnograficznym.

W Bułgarii zarejestrowano ogółem ponad 13 tys. pojedynczych lub grupowych obiektów (pomniki, ruiny, budynki, miejscowości itd.) historyczno-kulturowych. Na początku lat 90. w obiegu turystycznym było ok. 1100 obiektów, w tym 200 muzeów, 160 klasztorów, kilkadziesiąt obiektów antycznych i in. (rys. 1 i 2).

Rys. 1. Struktura przestrzenna zabytków o znaczeniu ogólnokrajowym w Bułgarii.
Liczba zabytków w ramach jednostki osadniczej: 1 – ponad 10 zabytków, 2 – 6–9 zabytków,
3 – 2–3 zabytki, 5 – 1 zabytek

Dessin 1. La structure spatiale à l'importance nationale en Bulgarie.
Le nombre des monuments dans le cadre de l'unité de colonisation: 1 – plus de 10 monuments,
2 – 6–9 monuments, 3 – 2–3 monuments, 5 – 1 monument

Rys. 2. Większe klasztory prawosławne w Bułgarii: I – siedziba województwa (oblast); II – wielkie klasztory włączone w trasy turystyki międzynarodowej i masowej: 1 – Rilski, 2 – Baczkowski, 3 – Preobrażenski, 4 – Trojanski, 5 – Rożenski, 6 – Drianowski, 7 – Szipczeński, 8 – Dragalewski, 9 – Sokolski; III – klasztory uczęszczane w ramach turystyki regionalnej i wyspecjalizowanej; IV – inne klasztory odwiedzane nieregularnie przez turystów

Dessin 2. Les grands monastères orthodoxes en Bulgarie: I – siège de voïvodie (oblast); II – grands monastères inclus aux itinéraires du tourisme international et celui de masse: 1 – Rilski, 2 – Baczkowski, 3 – Preobrażenski, 4 – Trojanski, 5 – Rożenski, 6 – Drianowski, 7 – Szipczeński, 8 – Dragalewski, 9 – Sokolski; III – les monastères visités dans le cadre du tourisme régional et spécialisé; IV – les autres monastères visités irrégulièrement par les touristes

Typowym elementem turystyki poznawczej w Bułgarii jest ruch „100 narodowych obiektów turystycznych”. Jest to sieć obiektów przeważnie historycznych, która powstała w latach 60. w celu patriotycznego kształcenia młodego pokolenia. Ruch ten wsparty przez istniejącą i rozbudowaną w związku z nim sieć schronisk i domów turysty odegrał ważną rolę w rozwoju turystyki krajowej. Obecnie ruch ten przeżywa kryzys m. in. dlatego, że część obiektów wyraźnie odzwierciedlała indoktrynację komunistyczną. Duża grupa z grona „100 narodowych obiektów turystycznych” oraz inne atrakcje przyrodnicze i kulturalne tworzą tzw. trasy ekspozycyjne zaakceptowane przez *Ogólnopaństwowy plan rozwoju terytorialnego* (E d i n e n 1979). W 11. parkach narodowych Bułgarii przedmiotem ochrony jest zarówno przyroda żywa, cenne ekosystemy, jak i dobra kultury i rozwoju historycznego występujące na ich terenie. Typowym przykładem skansenu w ramach parku narodowego jest osiedle Etyr pod Gabrowem. Do tzw. grupy 0. UNESCO w Bułgarii zalicza się 7 obiektów: grobowiec w Kazanlyku, cerkiew Bojana pod Sofią, płaskorzeźba jeźdźcy z Madary, cerkiew

ascetów religijnych w okolicach Ruse, stara dzielnica w Nesebyrze, klasztor Baczkowski i grobowiec tracki w Swesztarach pod Razgradem. Należy jednak zaznaczyć, że użyteczność turystyczna tych obiektów jest mała, bowiem stanowią one atrakcję głównie dla wąskiego grona specjalistów i szczególnie zainteresowanych turystyką, gdyż większość z nich znajduje się w terenach trudno dostępnych.

Inną cechą charakterystyczną historyczno-kulturowych walorów turystycznych jest koncentracja odpowiednich obiektów w przestrzennych zespołach (zwykle są to wsie, małe miasta lub stare dzielnice większych miast), które zostały oficjalnie uznane za rezerваты historyczno-architektoniczne. Obecnie status taki ma 19 osiedli – oprócz starych dzielnic Wielkiego Tyrnowa, Płowdiwu, Lowecza, Widinu, Ruse, Smoljanu, Blagoewgradu, Szumenu, Sliwenu – oraz większe klasztory takie, jak: Rilski, Baczkowski, Trojanski, Rożenski, Preobrażenski. Niektóre osady zachowały wygląd i koloryt XVIII i XIX-wiecznych miasteczek z epoki Oświecenia bułgarskiego. Ich nazwy (Kopriwstica, Żerawna, Bożency, Melnik, Bansko, Arbanasy, Sziroka Łyka, Triawna itd.) mówią wiele miłośnikom historii, folkloru i architektury narodowej.

Większość obiektów znajduje się w ramach jednostek osiedleńczych, ale klasztory, siedliska archeologiczne oraz twierdze zazwyczaj są na wolnych terenach przyrodniczych, co stwarza możliwość łączenia turystyki poznawczej z rekreacją.

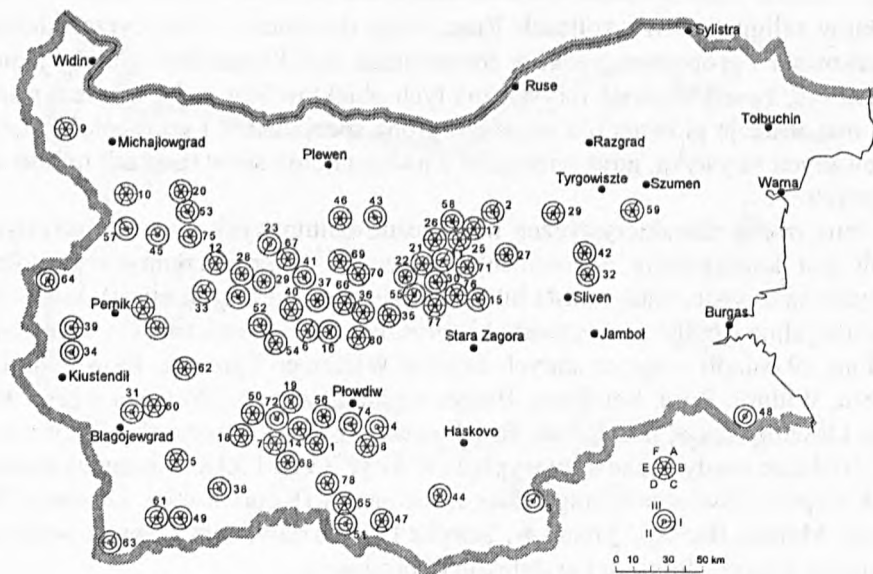
Jest to ważny aspekt turystycznego zagospodarowania terenów górskich, bowiem góry o dużej powierzchni jak Rodopy i Stara Płanina, są gęsto zaludnione i obfitują w zabytki kultury minionych epok. Bardzo często obiekty archeologiczne, twierdze, klasztory itd. są lepiej zachowane właśnie na terenach górskich.

Na ogół jednak turystyka wędrowną (wzdłuż tras turystycznych), wiążąca atrakcje poznawcze, przyrodnicze i kulturalne, przeżywa upadek w wyniku zmniejszenia środków przeznaczanych na wycieczki poznawcze szkół i przedsiębiorstw, organizowanych przez Bułgarski Związek Turystów (odpowiednik PTTK), co odbija się ujemnie na turystyce masowej.

Podobnie jak w Polsce (M i k u ł o w s k i 1978), zasoby kulturalno-turystyczne w Bułgarii na ogół nie pokrywają się z arealami najcenniejszych walorów rekreacyjno-przyrodniczych. Wiąże się to z tym, że jak można było oczekiwać, turystyka kulturowa w Bułgarii jest bardzo związana z siecią osadniczą, a przede wszystkim z siecią miast. Osiedla w Bułgarii skupiają ok. 70% łóżek wczasowo-turystycznych i 80% wszystkich noclegów (B a ċ w a r o w 1995).

Podobnie jak w Polsce, tak i w Bułgarii, istnieje ścisły związek między miastem a turystyką kulturalną (M a t c z a k 1989), która ma duże znaczenie w funkcji regionotwórczej miasta, zwłaszcza na terytoriach wyspecjalizowanych.

Po roku 1989, kiedy rozpoczęto przechodzenie do gospodarki rynkowej nastąpiły poważne zmiany w podejściu do turystyki i walorów turystycznych, w tym również historyczno-kulturowych. Do pozytywnych zmian w tym okresie należy zaliczyć:

Rys. 3. Ważniejsze obiekty turystyki kulturalnej w górach Bułgarii

Kryteria oceny: A – unikalność, B – dostępność komunikacyjna, C – dostępność dla odwiedzania, D – istnienie infrastruktury turystycznej, E – atrakcyjność otoczenia przyrodniczego, F – bliskość innych atrakcji w sąsiedztwie. Zagęszczenie obiektów turystycznych w lokalizacjach: I – wysokie, II – średnie, III – niskie. Liczba lokalizacji – od 1 do 80

Dessin 3. D'autres objets importants du tourisme culturel dans les montagnes de la Bulgarie
Critères d'évaluation: A – rare, B – accessible par moyens de transport, C – ouvert aux visiteurs, D – dispose de l'infrastructure touristique, E – attrayant par son environnement naturel, F – proche aux autres attractions dans le voisinage. Le groupement des objets touristiques selon les localisations: I – haut, II – moyen, III – bas. Le nombre des localisations: de 1 à 80

1. Wyeliminowanie z tras turystycznych wielu dyskusyjnych pomników związanych z ruchem komunistycznym. Jako przykład można podać zamknięcie Mauzoleum Dymitrowa w centrum Sofii. Istniejące pomniki walki antyfaszystowskiej i antykapitalistycznej nie są już elementem dziedzictwa preferowanym pod każdym względem.

2. Z drugiej strony zrehabilitowano niektóre miejsca pamięci narodowej i obiekty religijne (cerkwie, klasztory, meczety), funkcjonowanie których było w przeszłości utrudniane przez reżim komunistyczny. Notuje się duże zainteresowanie pomnikami ku czci poległych w wojnach oraz ofiar uwięzionych w łagrach po roku 1944.

3. Gospodarka rynkowa pozwala na elastyczne formy integracji między biznesem a turystyką kulturalną, co, w zależności od okoliczności, umożliwia czasunkowe, lub nawet pełne finansowanie odpowiednich obiektów ze źródeł prywatnych krajowych lub zagranicznych.

Dużo więcej jest zmian negatywnych i problemowych:

1. Restytucja własności majątków trwałych i ziemi doprowadziła do zmiany statusu wielu pomników historyczno-kulturowych. Jako przykład można podać, że większa część stanowisk archeologicznych znajduje się na prywatnych terenach rolnych. Odpowiednie ustawy bułgarskie przewidują, że obiekty przyrodnicze i historyczno-kulturowe o walorach ogólnonarodowych, nie podlegają prywatyzacji, ale jednocześnie nie jest jasny mechanizm korzystania z takich obiektów znajdujących się w otoczeniu terenów prywatnych lub zależnych od właścicieli w zakresie dostępu do nich, kosztów ich utrzymania itd. Nie zostało również sprecyzowane pojęcie walorów o wartości ogólnonarodowej, co pozwala na bardzo indywidualne podejście do poszczególnych obiektów, tym bardziej, że postulat walorów ogólnonarodowych nie dotyczy majątków trwałych w osiedlach. Właśnie w osiedlach właściciele majątków przy ich użytkowaniu rzadko uwzględniają walory historyczno-kulturalne. W wielu wypadkach cenne stare budynki są wykorzystywane jako hotele, sklepy spożywcze i dla innych celów nie mających nic wspólnego z wartościami historycznymi lub artystycznymi.

2. Kryzys postkomunistyczny zmusił Bułgarię, jak i wiele innych krajów wschodnioeuropejskich, do zaniechania lub drastycznego zredukowania subsydiowania obiektów dziedzictwa historyczno-kulturowego. Nikłość finansowania odbija się ujemnie na konserwacji i funkcjonowaniu wielu obiektów, nie mówiąc o tym, że prace restauratorskie są obecnie rzadkością. W wielu przypadkach zamyka się muzea i inne obiekty w związku z odmową przez władze lokalne zapewnienia pensji zatrudnionym. W nieco lepszym położeniu są obiekty dotowane przez budżet Instytutu Pomników Kultury przy Ministerstwie Kultury. Ograniczenie finansowania rzutuje na stan i poziom infrastruktury turystycznej umożliwiającej odwiedzanie obiektów. W tym zakresie istnieją jednak pewne możliwości, co związane jest z zainteresowaniem inicjatywy prywatnej menagementem i usługami w obiektach infrastruktury turystycznej.

3. Jednym z najbardziej bolesnych problemów jest fakt, że wartościowe walory historyczno-kulturowe stają się często obiektem działalności przestępczej. Oprócz przejawów wandalizmu i rasizmu, jak np. burzenie pomników, niszczenie napisów, profanowanie cmentarzy, graffiti na ścianach itd., mnożą się kradzieże części metalowych, a nawet całych pomników, przez zorganizowane grupy kryminalne, najczęściej ze środowiska bezrobotnych Cyganów. Winne są również przedsiębiorstwa oraz handlarze, którzy skupują od przestępców skradzione metale i przedmioty artystyczne.

4. Dłuższą historię ma przemycanie przedmiotów o dużej wartości artystycznej za granicę. Dotyczy to zwłaszcza: ikon, wyrobów sztuki narodowej, ozdób, monet i przedmiotów antycznych, starych książek cerkiewnych itd. Niestety zjawisko to towarzyszyło rozwojowi turystyki międzynarodowej w Bułgarii od dawna, czasami przy udziale urzędników państwowych zamieszanych w te nielegalne procedury. W okresie demokratyzacji, po 1989 r., przemycanie nabrało

na sile i ma charakter przestępczości zorganizowanej. Otwarcie kraju i jego granic utrudnia walkę z tym niebezpiecznym zjawiskiem.

5. Często sami turyści, szczególnie zagraniczni, są ofiarami kradzieży (głównie pieniędzy i samochodów) i innych czynów kryminalnych. Wszystko to wpływa na utrwalenie negatywnego mniemania o bezpieczeństwie gości zagranicznych w Bułgarii, podobnie jak i w innych krajach wschodnioeuropejskich. W tym przypadku wchodzi również w rachubę interesy niektórych turoperatorów zagranicznych, którzy rozpowszechniają negatywny *image* konkurencji. Tym niemniej mniemanie o niebezpieczeństwie, jak i o niskiej jakości usług w Bułgarii, staje się „murem berlińskim” w mentalności zbiorowej klienteli turystycznej z Zachodu.

6. Czynniki przestępczości oddziałuje w sposób nierówny na rozwój turystyki. Walory historyczno-kulturowe są w gorszej sytuacji. Turystyka nakierowana na zasoby przyrodnicze (morska i górską), organizowana jest na podstawie o tzw. kompleksów turystycznych, w których funkcjonuje dobrze zorganizowany system bezpieczeństwa. Przeciwnie, turystyczne walory dziedzictwa kulturowego są skoncentrowane w aglomeracjach miejskich, które skupiają środowiska kryminogenne.

7. Braki występujące w funkcjonowaniu nowego systemu prawnego w kraju, nie sprecyzowane kompetencje władz miejscowych, Ministerstwa Kultury z jego resortami, podział bułgarskiej cerkwi na wrogo nastawione odłamy (to samo dzieje się również wśród wyznawców islamu w kraju), wszystko to nie stwarza klimatu spokojnej dyskusji nad rolą dziedzictwa w nowych warunkach społeczno-ekonomicznych. Obecnie, głównym problemem jest zapewnienie środków na finansowanie. Brak funduszy często zmusza władze lokalne do oddawania niektórych obiektów lokatorom wykorzystującym je dla celów sprzecznych z ich walorami kulturalno-turystycznymi.

Wyjścia z tej ciężkiej sytuacji należy szukać w aktywnym działaniu w co najmniej dwu kierunkach:

1. Przyjęcie i realizacja kompleksowej koncepcji polityki turystycznej kraju, z uwzględnieniem walorów historyczno-kulturowych jako magnesów turystyki poznawczej krajowej i zagranicznej. W przygotowywanym projekcie *Prawa działalności turystycznej* ominięto problemy walorów turystycznych zarówno przyrodniczych, jak i antropogenicznych, ich wykorzystania i ochrony, zakładając niesłusznie, że są to prerogatywy tylko Ministerstw Zdrowia i Kultury.

2. Wprowadzenie i ułatwienie dyferencjacji pod względem źródeł finansowania. Duże i bardzo atrakcyjne obiekty można pozostawić na samofinansowaniu się. Jednocześnie szereg obiektów cennych, ale z różnych przyczyn niezdolnych do samofinansowania, trzeba doraźnie dotować. Można tu zastosować rozmaite sposoby i stopnie wsparcia, m. in. kombinacje dotacji z budżetu państwa, gmin czy z innych źródeł. Prawdopodobnie część obiektów dziedzictwa historyczno-kulturowego obecnie zaliczanych do turystycznych pozbędzie się takich funkcji choć należy oczekiwać, że zostanie to skompensowane przez mniejszą

ilościowo, ale częściej odwiedzaną i zatem bardziej opłacalną grupę walorów kulturalno-turystycznych.

Spuścizna historyczno-kulturowa krajów Europy Środkowej i Wschodniej jest bogata i różnorodna i ma duży wpływ na rozwój całej ludzkości. Można twierdzić, że właśnie w dziedzinie kultury kraje te nie ustępują krajom gospodarczo rozwiniętym. Europa w niedalekiej przyszłości nie będzie głównym regionem turystycznym świata. Walory rekreacyjne Europy są w dużej mierze wyeksploatowane lub nawet zniszczone. Ich rola pozostanie nadal bardzo wielka dla wypoczynku w gęsto zaludnionym i zurbanizowanym kontynencie, ale europejskie wartości wakacyjne mają coraz to mniejszy udział na rynku światowym. Natomiast wartości turystyki kulturalnej w Europie zawsze będą unikalne i bezkonkurencyjne. I na to powinny stawiać w dużo większym stopniu kraje europejskie.

PIŚMIENNICTWO

- Bačwarow M., Apostolow N., 1982, *Geografija na turizma*, Warna.
- Bačwarow M., 1996, *Funkcije rekreacyjno-turystyczne osiedli* (bułg.), Godisznik na Sofijskija uniwersitet, Geografija, Sofia.
- Defert P., 1981, *Un nouvel ensemble des ressources touristiques*, Le Mnemóme, Espaces 59, s. 21–23.
- Edinen teritorialno-ustrojstwen plan na Byłgarija, 1979, Knipituga, Sofia.
- Matczak A., 1989, *Problemy badania funkcji turystycznych miast Polski*, Turyzm, z. 5, s. 27–40.
- Mikulowski B., 1978, *Zabytki architektury w turystycznej gospodarce przestrzennej kraju*, Czasopismo Geograficzne, z. 1, s. 17–32.
- Miszew K., Tiszkow H. (red.), 1987, *Prirodnijat i ikonomiczeski potencjał na planinite w Byłgarija*, Wyd. BAN, Sofia.

Prof. dr hab. Marin Bačwarow
Katedra Geografii Miast i Turyzmu
Uniwersytet Łódzki
al. Kościuszki 21
90–418 Łódź

Wpłynęło:
21 października 1995 r.